

FIGYELŐ

A népi írók bibliográfiája. *Negyven esztendő irodalmát átfogó, igen mélyre ásó és rendkívüli szorgalommal végzett anyaggyűjtő munka, kiváló korszakismeret, nagy áttekintő készség és rendszerező képesség együttes eredménye ez az MTA Irodalomtudományi Intézetében készült, közel ezer oldalas kötet, amely PATYI Sándor és VARGA Rózsa szerkesztésében, TÓDOR Ildikó közreműködésével, a két világháború közötti magyar irodalom egyik legfontosabb és legösszetettebb irányzatának bibliográfiáját adja kezünkbe. Eltérően az utóbbi időben szép számmal készülő irodalmi szakbibliográfiáktól, amelyek vagy az írók műveire és munkásságára vonatkozó irodalom adatait, vagy magukat a szépirodalmi műveket vonják gyűjtőkörükbe, ez a bibliográfia mindkettő számbavételére törekszik. Tizenhét író teljes életművét méri fel az első fejezet, míg a róluk szóló irodalmat — a művektől némileg elválasztva — a második fejezet adja közre, s ide kapcsolódik — nem eléggé világos, hogy milyen szerkesztői megfontolásból — a népi írók irodalmi irányzatát általában bemutató forrásanyag is (tanulmányok, cikkek, tudósítások és hírek).

A népi írók többféle hatást befogadó mozgalmát, amely maga is állandó alakuláson, változáson ment át, megtartva persze fő ideológiai jellemzőit, a harmadik fejezetben tárgyalja, illetve tárja elénk a kötet. A mozgalom kezdetét — a felgyűjtött dokumentumokra támaszkodva — 1928/29-re teszik a szerkesztők, eltérően *A magyar irodalom története* VI. kötetétől, amely 1931 telében határozza meg a népi írók első közös fellépését, s ezzel a mozgalom indulását. Irodalmi érdekű források mellett e fejezetben nyernek elhelyezést a kifejezetten politikai jellegű megnyilatkozások és a szervezeti életre, pártalakítási kísérletekre vonatkozó dokumentumok adatai is. Külön egységet képez e fejezetben belül a mozgalom felszabadulás utáni másfél évtizedes „utóélete”, az 1920-tól 1944-ig terjedő időszakaszhoz hasonló szakbeosztással. A népi írók mozgalma előzményeinek és a rokonmozgalmaknak adatait a negyedik fejezet fogja egybe, híven követve a hatások és érintkezések szélesre terjedő határsávjait.

Míg az első két fejezetben az adatgyűjtés gondossága dominál, hiszen az anyag elrendezésének módja nem okozott különösebb nehézségeket, az utóbbi két fejezetben a szerkesztők elrendező elvének kellett érvényesülnie az igen nagy méretű, szinte áttekinthetetlennek tűnő forrásanyagban. És itt kap jelentőséget a szerkesztők ideológiai biztonsága és példás tájékozódása, amit különben az adott korszak és téma problematikáját jól érzékeltető *Bevezetés* is bizonyít.

Noha a bibliográfia szerkesztői minden (vagy csaknem minden), a népi mozgalomra vonatkozó írást és megnyilatkozást adatszerűen számba vesznek — hol tematikai bontásban, hol pedig az írói életműhöz csoportosítva — nem feladatuk — mint erre a *Be-*

* VARGA RÓZSA—PATYI SÁNDOR: *A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom* (1920—1960). Bp. 1972. 640 l.

vezetésben céloznak is —, a tartalmi-eszmei szempontú közvetlen minősítés. Már a pusztán tényfelsorolásból kitűnik, hogy a népi írók tevékenysége sokkal szélesebb körben hatott, mint maga a mozgalom, ideológiailag-politikailag összetettebb volt annál; egyes írók arcéle korszakonként is változott, és a mozgalmon belül időlegesen egymásnak ellentmondó tendenciák is megférhettek. A „balra” vagy „jobbra” tartó útkeresést, azt, hogy valamely mű írója a marxizmus hatókörén belül állt-e vagy éppen ellenkezőleg, a fasiszta eszméknek behódolva működött, a konkrét — és összes — adatok közlésével tárja elénk a bibliográfia, s ezzel lehetővé teszi a minden megnyilvánulást gondosan mérlegelő kutatómunkát: annak feladata lesz a teljes és elfogulatlan kép megrajzolása, az összefüggések objektív feltárása.

Minden tematikus bibliográfia szükségszerűen a maga szempontjai szerint hasít ki egy részt az irodalmi fejlődés folyamatából. E bibliográfia korszakhatárai is — noha jórészt történelmileg adottak — bizonyos értelemben „mesterségesek” is. Ami az előzményeket illeti: a kapitalizmus és a szocializmus közötti „harmadik út” keresése már az 1918-as polgári demokratikus forradalom irodalmában jelentkezett, csakúgy, mint a „tragikus magyarság” életérzésének megnyilatkozásai, a nemzeti lét féltése a történelem szorításában, vagy a földkérdés előtérbe állítása az írók jelentékeny részénél. Még kevésbé zárja a népi írók mozgalmának „utóéletét” az 1960-as esztendő, mivel éppen a hatvanas években, a szocializmus konszolidált építésének időszakában bontakozott ki szélesebb körben a népi mozgalomban indult írók szocialista irányú fejlődése.

Problémát jelent a kutató számára, hogy az első fejezet nem kronológiai sorrendben közli az írói műveket, holott éppen az ilyen sorrend tenné szemléletessé egy-egy író fejlődését, másrészt pedig az írók tevékenysége könnyebben összemérhető lenne egy-egy időszeleten belül. Nem is azt tesszük szóvá, hogy a művekre vonatkozó irodalmat — eltérően a bibliográfiáknál kialakult szerkezeti felépítéstől — nem az egyes művek után közvetlenül, hanem külön fejezetben adják a kötet szerkesztői. Sokkal inkább azt hiányoljuk, hogy a versek, novellák — a szépirodalmi anyag — nem kronológikus, hanem alfabetikus sorrendben kap elhelyezést, pedig mily nagy segítséget jelentett volna a kutató számára az írói művek időrendje. Gondoljunk például arra, mit jelentett az ADY-kutatás szempontjából az 1924-ben megjelent *Ady Múzeum* II. kötetében közzétett „Ady verseinek időrendje”!

Szeretnénk megismételni, hogy PATYI Sándor és VARGA Rózsa bibliográfiája anyagfeltáró gazdagsága és példás korszakismeretre épülő, jól átgondolt rendszere következtében úttörő módon fogja egybe a népi írók mozgalmát és tevékenységét. Könyvük a szűkebb szakmai körökön túl is hasznos forrása lehet minden, a népiesek mozgalmát érintő szaktudománynak. Méltán érdemelte meg tudományos életünk elismerését.

JÓZSEF FARKAS

Az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának működéséről (1973. május 1—1974. március 1.) Legutóbbi beszámolóink az előző akadémiai ciklus befejezéséig foglalta össze az eseményeket, így a mostani alkalomra az új, 1973—1976-os periódus néhány fontosabb mozzanata maradt. Legfőbb újdonságnak mindenesetre a Munkabizottság személyi összetételében bekövetkezett változásokat tekinthetjük. Az MTA I. Osztálya megerősítette elnöki tisztségében MEZEY László c. egyetemi tanárt, az irodalomtudományok doktorát, titkári funkciójában pedig V. KOVÁCS Sándor tudományos munkatársat. A régiek közül ismét taggá választottak: BORSA Gedeon, CSAPODI Csaba,

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, HAVASI Zoltán, KEMÉNY G. Gábor, KENYERES Ágnes, KÓKAY György, MÁTRAI László, REJTŐ István, SZENTMIHÁLYI János, TARNAI Andor, TÓTH András és VARGHA Kálmán.

Az előző ciklushoz viszonyítva a 15 régi taghoz az alábbi 8 csatlakozott újonnan a Munkabizottsághoz: FÜLÖP Géza (szakterülete: XIX–XX. századi kiadók története), HAIMAN György (típus- és tipográfia kutató), KÁFER István (bibliográfus), KILLIÁN István (újkori kézirat kutatás), KISS István (általános könyvtörténet és magyar kiadók története), VARJAS Béla (kiadás- és nyomdatörténet), VÍZKELETY András (középkori német paleográfia) és V. WINDISCH Éva (kézirat kutatás és újkori könyvtörténet). Ez az összetétel jelentősen és egyben igen szerencsésen bővítette ki az eddigi szakterületek képviselését, arányaiban is híven kifejezve azt a változást, hogy az eddig hagyományosan ide tartozó sajtótörténeti diszciplína végre önálló munkabizottságot kapott az Akadémia keretein belül. Bizottsági ülések:

1973. november 5. Az újjáalakult Munkabizottság első ülése két napirendi pontot tárgyalta. MEZEY László elsőként elhangzott elnöki programjavaslata feladatul tűzte ki *elvi síkon* a bibliográfia és a tudománytörténet intenzív művelését, *gyakorlati szempontból* pedig fontosnak érezte a korábban megkezdett, fundamentális munkák folytatását (*Régi Magyarországi Nyomtatványok* XVII. sz. kötete, XVI. századi országos antikva katalógus), továbbá olyan új munkálatok beindítását, melyeknek elvi alapvetése az előző ciklusban már megtörtént (töredék-kutatások a *Fragmenta Codicum* előírásai szerint, vö. Magy. Könyvszle 1973. 2. sz.). Nyomatékosan hangsúlyozta újabb alapvetések fontosságát (kézirat kutatási kézikönyv, *Armarium* – idegen nyelvű könyvtörténeti tanulmánykötet) és végül időszzerű feladatokra figyelmeztetett. (A *Magyar Könyvszemle* megindulásának centenáriuma, szakmatatójának elkészítése stb.)

Második napirendi pontként V. KOVÁCS Sándor titkár beszámolója hangzott el a Munkabizottság különböző szervezeti problémáiról. A szervezési kérdésekkel való foglalkozás jelentősége azért nőtt meg a korábbiakhoz képest, mert a Munkabizottság személyi összetétele – beszámolónk elején már ismertetett módon – ugrásszerűen megváltozott. A bizottsági munka animálása úgy látszott legcélszerűbbnek, ha a sokféle részterületet magában foglaló Munkabizottság kisebb egységekre oszlik és albizottságokban, ill. szakbizottságokban folytatja működését. Ily módon azok a problémák, amelyek különleges ismereteket kívánnak, előbb szakbizottságok elé kerülnek véleményezés céljából, onnan jutnak aztán tovább a Munkabizottság plénuma elé. A Munkabizottság az *egész* könyvtörténeti és bibliográfiai problematikához mérten dönt minden egyes, elé terjesztett tudományos kérdésről.

A titkári beszámoló az alábbi szakbizottságok felállítását javasolta a vezetőség nevében: *Tudománytörténeti szakbizottság* (Tagjai: HAVASI Zoltán, MÁTRAI László, REJTŐ István, TARNAI Andor); *Könyvtárakban folyó tudományos munka szakbizottsága* (HAVASI Zoltán, MÁTRAI László, MEZEY László, REJTŐ István); *Nyomdatörténeti szakbizottság* (BORSA Gedeon, CSAPODI Csaba, HAIMAN György, VARJAS Béla); *Bibliográfiai szakbizottság* (KÁFER István, KEMÉNY G. Gábor, V. KOVÁCS Sándor, SZENTMIHÁLYI János, VARGHA Kálmán); *Írástörténeti szakbizottság* (CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, MEZEY László, VÍZKELETY András, V. WINDISCH Éva); *Kiadók történetével foglalkozó szakbizottság* (FÜLÖP Géza, KENYERES Ágnes, KISS István, KÓKAY György, TARNAI Andor); *Könyvtártörténeti szakbizottság* (CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, KILLIÁN István, TÓTH András).

Az ülés résztvevői nagy aktivitással vettek részt a beszámolókat követő vitában és végül is egészében véve egyetértettek a tennivalók kijelölésében, valamint a végrehajtás gyakorlati megoldásában. Az elfogadott határozatnak megfelelően az egyes szakbizottságok elnököket választanak maguknak. 1974. március 1-ig négy elnök megválasztására került sor, akik a következők: BORSA Gedeon (Nyomdatörténeti szakbizottság), SZENT-

MIHÁLYI János (bibliográfia), KISS István (Kiadók története) és CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára (könyvtártörténet).

1974. Február 21. A Munkabizottság ülése négy napirendi pontot tárgyalt: 1. MEZEY László elnök megemlékezése a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Bizottság húsz éves fennállásáról, elért eredményeiről és terveiről. 2. V. KOVÁCS Sándor titkár beszámolója a szakbizottságok alakuló üléseiről, az eddig megválasztott elnökök személyéről és a munka beindulásához szükséges első feladatokról (elaborátum a szakterület helyzetéről, tárgyi és személyi javaslatok a tervezéshez). 3. BORSA Gedeon tájékoztatója a Petrik-kötetek XVIII. századi anyagának újrafeldolgozásáról és a teljesség igényével történő kiegészítéséről. E munkálatok nagy jelentőségét BORSA abban jelölte meg, hogy mire az RMNy következő, XVII. századi kötet is elkészül, a PETRIK által feltérképezett terep szintén alkalmas lesz egy XVIII. századi RMNy-kötet számára. A „régí” nyomtatványok időhatára ugyanis SZABÓ Károly 1711-es évszáma helyett a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően és a hazai fejlődéssel is teljes összhangban — 1800 lesz. 4. Elnöki bejelentések. Ennek során MEZEY László kitért a *Magyar Könyvszemle* újonnan megalakult szerkesztő bizottságára, mely az új ciklusban így alakult: MÁTRAI László (a szerkesztő bizottság elnöke), KÓKAY György (felelős szerkesztő), HAVASI Zoltán (társszerkesztő), DERSI Tamás, V. KOVÁCS Sándor, MEZEY László, REJTŐ István és TARNAI Andor. A Munkabizottság elnöke reményét fejezte ki, hogy a folyóirat szerkesztősége jó kapcsolatot tart fenn a Könyvtörténeti Bizottsággal s miként eddig, a jövőben is fóruma lesz — egyebek mellett — a könyvtörténeti kutatásoknak. A második bejelentés megerősítette azt a korábban kialakult verziót, mely szerint a *Magyar Könyvszemle* százéves tudományos szakmutatójának elkészítésére VOIT Krisztina egyet. adjunktus (ELTE) és B. JUHÁSZ Erzsébet könyvtáros (MTA Irodalomtudományi Intézet) kap megbízást. A kötet lektora pedig V. KOVÁCS Sándor lesz.

Az 1973-as év utolsó *felolvasó ülésén*, nov. 3-án CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára tartott beszámolót olaszországi humanizmus kutatásairól. Az előadó rendkívül értékes adatokat talált a Mátyás-kori, sőt Hunyadi-kori humanizmusunk történetéhez és olyan egyéniségek életművét teszük előttünk teljesebbé, mint VITÉZ János és JANUS PANNONIUS. Az egyes források publikálását érdeklődéssel várja a tudományos közvélemény.

V. KOVÁCS SÁNDOR

A Gutenberg-kutatás legújabb eredményei. A Hans WIDMANN által szerkesztett *Bibliothek des Buchwesens* sorozat első kötetének (*Der gegenwärtige Stand der Gutenberg-Forschung*. Stuttgart 1972. Anton Hiersemann. 302 l.) megjelenését nagy érdeklődés előzte meg. Érthetően, hiszen a könyvnyomtatás kezdeteire vonatkozó legújabb megállapítások nemcsak a GUTENBERG-kutatók számára fontosak. Az egyetemes művelődés e nagyjelentőségű eseményéről korszerű tájékozottságra van szükségük mindazoknak, akik bármilyen formában — tankönyvek, előadások keretében — foglalkoznak e kérdéssel. Az informálódás pedig részben a kutatások intenzitása, részben a szerte a világban közreadott szakfolyóiratok megszerzése miatt nem könnyű feladat. További nehézség, hogy számos kérdésben még azoknak sem sikerül megfelelő véleményt kialakítani, akiknek módjukban áll a szakirodalmat folyamatosan figyelemmel kíséreni. A könyvnyomtatás feltalálásával kapcsolatos problémák megoldási kísérlete ugyanis a GUTENBERG személyére és nyomtatványaira vonatkozó hiteles adatok hiánya miatt szinte áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik, s így sok kérdésben ellentétes állásfoglalásokra vezetett. Ferdinand GELDNER szerint a GUTENBERG-kutatásnak egyetlen olyan megállapítása sincs, amelyet kétségbe

ne voltak volna s egyetlen olyan tézise sem, amellyel egy másikat ne lehetne szembeállítani. E lehangoló, de tárgyilagos véleményt Hans WIDMANN idézi az egész kérdés-komplexumot áttekintő tanulmányában (*Gutenbergs Wirken. Versuch eines Umblicks*. 3. 1.), ahol azonban arra is utal, hogy ugyanez a megállapítás a HOMEROSZ-, vagy SHAKESPEARE-kutatásokra is érvényes.

E konklúzió után mit nyújt tehát a most megjelent, kereken 300 lapos tanulmány-kötet? Mindenekelőtt széleskörű nemzetközi összefogással kialakított, tárgyilagos áttekintést, a problémák feltárását, valamint számos kérdésben új, továbbmutató eredményeket. S ami a legfontosabb: lehetőséget arra, hogy megkülönböztessük a kutatók többsége által elfogadott véleményeket a ma is nyitott, megoldatlan problémáktól.

Az 1472-ben Peter SCHÖFFER által „librorum multiplicatio”-nak nevezett találmány jelentőségével nemcsak GUTENBERG és közvetlen munkatársai, hanem a XV. századi tudósok is tisztában voltak. A könyvnyomtatás feltalálásának társadalmi előfeltételeire azonban lényegében a XX. századi kutatások irányították a figyelmet. Hans LÜLFING *Johannes Gutenberg und das Buchwesen des 14. und 15. Jahrhunderts* (Leipzig, 1969.) című könyve után most ismételtén kitűnő áttekintést nyújt a társadalmi adottságoknak és igényeknek az írástípusok és könyvkultúra alakulására gyakorolt hatásáról (*Schreibkultur vor Gutenberg*. 48–67. 1.). Ugyancsak a könyvkészítés technikai megújításának társadalmi szükségességét tárgyalja Friedrich Adolf SCHMIDT–KÜNSEMÜLLER *Gutenbergs Schritt in die Technik* című tanulmányának bevezetője (122–147. 1.).

A kezdetekkel kapcsolatos két alapvető kérdésre, a feltaláló személyére és az első nyomtató helyre, Mainzra ma már egyértelmű a válasz. De hogy ez a ma általánosan elfogadott nézet évszázados viták során alakult ki, azt Hans WIDMANN *Gutenberg im Urteil der Nachwelt* (251–272. 1.) című tanulmánya mutatja be e kötetben. Az egykor feltalálóként ünnepelt feltrei Pamfilo CASTALDIRA, a brüggei Johannes BRITÓRA és a strassburgi Johannes MENTELINTE vonatkozó GUTENBERG-vetélytársi nézetek már régebben szertefoszlottak. A haarlemi Laurens Janszoon COSTER tevékenységének értékelésében azonban még a század első felében is heves ellenvélemények csaptak össze. Most a holland prototipográfia két neves kutatója — Wytze HELLINGA és felesége, Lotte HELLINGA — értékeli a COSTER-irodalmat (232–242. 1.). Ma sem tisztázott az ugyancsak vetélytársnak tekintett Prokop WALDFOGHEL munkássága: 1444–46 között Avignonban az „ars artificialiter scribendi”-ként említett mesterséget tanított olyan eszközök segítségével, amelyek könyvnyomtatási kísérletekre is vonatkoztathatók. Most Alfred ŚWIEREK (243–250. 1.) XV. századi dokumentumok alapján mutatja ki, hogy az „ars artificialiter scribendi” — a napjainkig továbbélő értelmezés ellenére — nem vonatkoztatható a könyvnyomtatásra, mert azt a XV. századi nyomdászok és tudósok más kifejezésekkel (ars imprimendi libros, ars impressoria, ars nova stb.) írták körül.

Több mint négy évszázad óta foglalkoztatja a kutatókat Paulus JOVIUS *Historia sui temporis*ának (Firenze, 1550) az a gondolata, hogy a könyvnyomtatás alapötlete mongol közvetítéssel Oroszországon át juthatott keletről Európába. A távol-keleti könyvsokszorosító technikákkal három tanulmány foglalkozik e kötetben. Luther Carrington GOODRICH egy újabban felfedezett, 751 körülre datálható, koreai és egy 757 tájáról származtatható kínai táblanyomatot ismertet (214–216. 1.). Seoul POW–KEY SOHN viszont a kínai és a koreai nyomdászat kezdeteiről ad a korabeli politikai és művelődési viszonyokat is érzékeltető áttekintést (211–213. 1. és 217–231. 1.). SEN-KUONAK, a Sung-korszak történetfrójának leírásából ismert az 1040-es években égetett agyagjelekkel nyomtató kínai PI-SENG-nyomda tevékenysége. A törékeny agyagjelekkel való nyomtatás azonban nem bizonyult alkalmasnak az eljárás tömegtermelésre való kifejlesztésére. Koreában viszont 1392-ben könyvminiszterium gondoskodott a rézbetűkkel nyomtatott koreai könyvek előállításáról. A tanulmány kiemeli, hogy a fémbetűk használata mellett a kínai írásjelek-

nél lényegesen egyszerűbb és kevesebb betűből álló koreai ábécé is hozzájárult ahhoz, hogy a XV. század első évtizedeiben Koreában már nagy példányszámban készültek és jelentős hatást gyakoroltak a nyomtatott könyvek (227. l.). P.-K. SOHN utal arra, hogy a koreai nyomtatás híre kínai – arab közvetítéssel juthatott el Európába. Eldöntetlen azonban, vajon GUTENBERG tudomást szerzett-e a távol-keleti eljárásról. Hans WIDMANN e kérdéssel kapcsolatban Albert KAPR nemrég publikált véleményét idézi, aki szerint még ha tudomást szerzett is GUTENBERG a távol-keleti eljárásról, az Európában elterjedt nyomdászat eszközeit és technikáját mindenképpen magának kellett kialakítania (47. l.).

Heinz F. FRIEDERICHS *Gutenbergs Herkunft* című tanulmánya (68 – 78. l.) a GUTENBERG-ösök adatait tárja fel és rendszerezi, magyarázza. Ezzel elősegíti a család névhasználatára, GUTENBERG származására, valamint a sokat vitatott címerére vonatkozó nézetek tisztázását.

Különös figyelemmel foglalkoznak a kötet tanulmányírói GUTENBERG – okmány-szerűen 1434 és 1444 között kimutatható – strassburgi korszakával. Tény, hogy 1435-től Andreas DRITZEHN gyémántkőszőrülést, majd Hans RIFFE, Andreas DRITZEHN és Andreas HEILMANN a tükörgyártás új módszerét sajátította el tőle – meglehetősen magas tandíjért. 1438 nyarán nevezettek egy újabb szerződést kötöttek GUTENBERGGel egy mindvégig titokban tartott vállalkozásra. Az 1438 karácsony napján meghalt Andreas DRITZEHN örökösei által indított per irataiban tükörgyártásról, továbbá sajtóról, „trucken” és „Formen” kifejezésekről van szó. Ez utóbbiakat a szakirodalom eddig nyomdászttechnikai szakkifejezéseként értelmezte. E tekintetben idézett elő változást Kurt KÖSTER tárgyi emlékekkel és korabeli ábrázolásokkal hitelesített megállapítása, mely szerint GUTENBERG az aacheni búcsún eladni szándékozott, tükrös búcsú- emléktárgyak új eljárással történő előállítására oktatta tanítványait és üzlettársait. A periratban szereplő „Spiegel” kifejezésen tehát Speculum (Spiegel) címkezetű nyomtatvány nem érthető (WIDMANN 10. l.). Minthogy e korszakból egyetlen strassburgi nyomtatvány nem ismert, Kurt KÖSTER és e kötet *Gutenbergs Schritt in die Technik* című tanulmányának szerzője, SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER is valószínűnek tartja, hogy GUTENBERG társaival az aacheni búcsúra szánt fém emléktárgyak – tükrökeretek – negatív formákból sajtolás útján történő sokszorosításával foglalkozhatott (SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER 127–128. l. U.itt hivatkozás: Kurt KÖSTER: *Gutenbergs Aachener Heilumsspiegel*. Festschrift Horst Kliemann. Freiburg, 1956. 284. l.). Ezért nyert e tanulmánykötetben elfogadást Kurt KÖSTERnek az a logikus következtetése, hogy a „trucken” és „Formen” kifejezések, valamint a sajtó nem vonatkoztatható *kizárólagosan* a könyvnyomtatás előkészületeire (WIDMANN 12. l., GELDNER 152. l.). Kurt KÖSTER újabb munkájában leszögezi, hogy ez a következtetése csak a DRITZEHN-per előtti időszakra érvényes (*Gutenberg in Strassburg*. Eltville, 1973. 64. l.).

Kurt KÖSTER szerint GUTENBERG legalább három, de inkább négy üzleti vállalkozást folytatott Strassburgban. Közülük a legkevésbé meghatározható DÜNNE aranyműves tevékenysége, aki a pert megelőző mintegy három év alatt 100 forintot keresett csupán a nyomtatáshoz szükséges dolgokkal „alleine (an dem) das zu dem trucken gehöret”. Véleményünk szerint ebből viszont nyilvánvaló, hogy a „trucken” és a „Formen” kifejezések a DRITZEHN-per előtt sem kizárólag a tükrökeretek sokszorosítására, hanem az eddigi nézet szerint a könyvnyomtatás előkészületeire is vonatkoztathatók. 1438 nyarán éppen azért kötöttek a strassburgi társak újabb szerződést GUTENBERGGel, mert megtudták, hogy a tükrös emléktárgyak értékesítési lehetősége, az aacheni búcsú, 1439 helyett 1440-ben lesz. Ezért kérték GUTENBERGET, hogy *más* vállalkozásaival is ismertesse meg őket: „alle sin künste vnd afentur, so er fürbasser oder in ander wege mer erkunde oder wuste, auch zu leren vnd des nit vür inen zu verhelen”. 1438 nyarán tehát már nem csupán a búcsú- emléktárgyak előállításáért vállalták az újabb magas tandíjat. Az sem

valószínű, hogy DÜNNE aranyműves a kb. 1436-tól számítható „dryen joren oder doby”, azaz három év alatt keresett 100 forintért kizárólag a tükrös-emléktárgyak sokszorosításához szükséges présformákat (matricákat) állította volna elő.

GUTENBERG feltételezett kísérleteivel kapcsolatban kíván említést Hellmut ROSENFELD *Buchschmuck als typographisches Problem bei Gutenberg* című tanulmánya (200–210. l.), amelyben szerző ismételten kifejti azt a nézetét, hogy GUTENBERG Mainzban nyomtatványainak rézmetszetekkel sokszorosított keretdszítésével is kísérletezhetett. E kevéssé valószínű feltevés ellenvéleményeként emlékeztet SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER arra, hogy semmi alapunk sincs GUTENBERG kísérletei és a rézmetszés között kapcsolatot feltételezni (141–147. l.).

A mainzi korszakkal összefoglalóan Hans WIDMANN (15–43. l.) és Ferdinand GELDNER két tanulmánya foglalkozik. Az első a GUTENBERG és FUST peréről 1455. november 6-án felvett HELMASPERGER-féle jegyzőkönyv szövegét közli és értékeli (91–121. l.), a második viszont GUTENBERG legrégebb nyomtatványainak kronológiáját és típusait tárgyalja a rájuk vonatkozó irodalom kritikai ismertetésével. GELDNER meggyőző fejtegetése szerint még GUTENBERG idejében készült az 1457-ben FUST és SCHÖFFER nevével közreadott *Psalterium* típusanyaga. Ezt a nézetet erősíti Irvine MASSON és Otto MAZAL újabb véleménye, mely szerint a *Psalterium* egyes részletének szedése is még GUTENBERG és FUST közös vállalkozása idején készülhetett (WIDMANN 30. l.).

A sokáig az egyik legrégebb nyomtatványnak tartott *Missale specialer* Severin CORSTEN ad összefoglaló ismertetést (185–199. l.). Beszámol Gerhard PICCARD és Theo GERARDY vízjegykutatásainak egymástól függetlenül kialakított eredményéről, mely szerint a *Missale speciale* 1472 előtt nem készülhetett. Az 1961-ben felfedezett augsburgi példány kötése, valamint Allan STEVENSON vízjegykutató 1473-as datálása ugyancsak ellentétben áll a korábbi nézetekkel.

A másik sokat vitatott mű, az 1460-ból datált BALBUS-féle *Catholicon* nyomdászának kérdésében Hans WIDMANN szerint „communis opinio” van kialakulóban (38. l.). Az Aloys RUPPEL által FUST és SCHÖFFER nyomtatványának tartott *Catholicon*ot már a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* kérdőjelesen ugyan, de GUTENBERG-nyomtatványként írta le, s az újabb irodalom is annak tartja.

A GUTENBERG-kutatás legújabb eredményeiből csak néhány fontosabb kérdéssel foglalkozhattunk e rövid ismertetés keretében. Elsősorban azokra tértünk ki részletesebben, amelyeknél korábbi, általánosan vallott nézetek módosultak, vagy amelyeknél a vélemények közelítése figyelhető meg. A kötet tanulmányai s a gondosan szerkesztett bibliográfia — Elisabeth GECK munkája — valamennyi részletkérdésről eligazítást nyújt. Az ellenvéleményeket tárgyilagosan mérlegelő tanulmányok együttese a GUTENBERG-kutatás fontos segédkönyve lesz. Ezen túlmenően pedig elősegíti az újabb eredmények megismerését, valamint az általuk módosított korábbi nézetek kiküszöbölését — vagy legalább óvatosabb értékelését.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Az új francia sajtótörténet. 1969-ben a párizsi Presses Universitaires de France kiadta Claude BELLANGER szerkesztésében az *Histoire générale de la presse française* című mű első két kötetét. Franciaország így az első, amelynek sajtójáról összefoglaló történeti mű jelenik meg. Voltak tekintélyes elődei is: Eugène HATIN *Histoire de la presse en France* c. nyolc kötetes alapvetése (1859–1861; kiegészítette 1866-ban: *Bibliographie historique et critique*) és a szintén francia tudós, Georges WEILL kísérlete meg *Le journal. Origines, évolution et rôle de la presse périodique* c. művével az egyetemes sajtótörténet életrehívását.

Az új, tudományos kézikönyv igényű sajtótörténeti szintézis egy nemzet sajtótörténetét a legkorszerűbb tudomány világitásában, egységes szerkezetben mutatja be. A tervezett négy kötetből a két első jelent meg. A tudós szerzők — párizsi és vidéki egyetemi tanárok, valamint a ma már tekintélyes méretű párizsi Institut Français de Presse igazgatója és tanárai — a közreadott két kötetben a második császárság bukásáig, illetve a párizsi kommuné évéig, 1871-ig jutnak el. A következő harmadik és negyedik kötet között 1914, az első világháború kitörésének éve lesz a választóvonal. A negyedik — a szerzők szerint, más tömegkapcsolati szervek és eszközök hatására, a sajtó relatív háttérbe-szorulásának periódusa — egészen napjainkig halad majd előadásában.

A nagy vállalkozás egész plánumát Pierre RENOUVIN, az Institut tagja, mondja el tömör bevezetőjében. Együttal képet ad arról a szinte számtalan tényezőről, amelyekre a mai sajtótörténésznek kutatásakor tekintettel kell lennie. A sajtó tartalmának helyes felfogása, a kritikus újságolvasás és történelmi forráskritika, de főleg a sajtótörténet szétágazó problémái: a sajtó életfeltételei egy-egy korban, a személyi tényezők — szerkesztők, újságírók, laptulajdonosok — a hírforrások, az olvasók reagálása, az újság társadalmi és politikai állásfoglalása, az anyagi és politikai függőség kérdése, a sajtójog, elterjedtség, az előállítás és a terjesztés megannyi kötelezően fontos szempont. Érvényre-juttatásuk megköveteli a feldolgozandó sajtótermékek alapos ismeretét.

A francia sajtótörténet, anyagát időrendben tárgyalva, a 15. sz. kézzel írott alkalmi tudósításával kezdődik. A kézzel írott újságlevelek, az általános sajtófejlődés kezdeti jelenségei, a 18. sz.-ban újra jelentkeznek Franciaországban. Mostmár fejlettebb formában, 50 másolóval is dolgozó újságirodák állítják elő leginkább értelmiségi olvasók számára. E három századdal későbbi sajtócsoport mögött rendszerint a cenzúra akadékoskodásának a kikerülése rejlett.

A sajtótörténet szerzői művük alapvető kérdésének a sajtószabadságot tekintik, érvényesülését pedig a sajtó fejlődése posztulátumának. Ilyen szemszögből vizsgálják az 1723-ban a vallásellenes művekre hozott drákói szigorú törvényt és 1744-ben kiterjesztését a politikai vonatkozású, tudományos, sőt irodalmi információkra is, valamint az 1789-ben, a júliusi felkelés nyomán érvényesülő sajtószabadságot. Az akkor létrehozott új alkotmány XI. pontja foglalta magában az emberi és állampolgári jogokról szóló törvényt: „La libre communication des pensées et des opinions est un des droits les plus précieux de l'homme. Tout citoyen peut donc parler, écrire, imprimer librement sauf à répondre de l'abus de cette liberté dans les cas prévus par la loi.” Ettől kezdve Franciaország, de minden más állam polgári alkotmányában ez a szöveg foglalt helyet. 1948. december 10-én az Egyesült Nemzetek Közgyűlése az egyetemes emberi jogokról alkotott 19. fejezetébe is becikkelyezte.

A sajtószabadság, illetőleg cenzúra történetét szorosan a francia társadalmi és politikai történetbe ágyazva, tényekre és irányokra alapozva bemutatni, mely egyben tükörképe legyen a francia sajtó fejlődésének — ezt a célkitűzést a francia sajtótörténet szerzői sikeresen megvalósították. A fejlődést szerintük mindig a haladó szellemű sajtó felvirágzása jelentette, amelynek főfeladata a társadalmi elégtelenség, egyenlőtlenség megszüntetése, az uralmon levő hatalomtól a nép szabadságának a kikövetelése volt. Haladó sajtó alatt mindig ellenzékit is értettek. Humanista sajtót, amely a szabadságáért, a szabadságért folyó harcát nemzetközi méretűvé igyekezett kiszélesíteni, ez a sajtó sohasem szolgálhatta a hatalmat, csak a népet. Racionalista szemléletük: a valóságos történelmi helyzet tényfelismerése természetesen a sajtótörténet szerzőit is a haladó társadalom tagjaivá avatja.

Miközben a francia sajtó fejlődésében az eszmei tényezőknek juttatták az elsőrendű szerepet, a technikaiak, gazdaságiak, a terjedés-terjesztés szervezésének kérdéseit is kimerítően tárgyalták.

A terjedés és terjesztés valamennyi tényezőjének megvalósulása az 1720-as évektől kezdve magával hozta a francia sajtó témakörének, széles mezőnyben, kitérőjét, miként a jelenséget a francia sajtótörténet nevezi, létrejött „la presse spécialisée”. Ropant gazdagságával — fundamentum divisionisként? — úgy birkóznak meg a sajtótörténet írói, hogy jelentkezésétől kezdve két nagy csoportban tárgyalják a periodikákat: politikai lapok és speciális lapok. Ez a felosztás arra készíti az olvasót, hogy a filozófiai, vallási, politikai, irodalmi, szaktudományos folyóiratokat, a technikai, a nő- és gyermeklapokat, a „digest” és „magazin” típusúakat a második kategóriában keresse. Ez a tárgyalási módszer érvényesült a vidéki sajtó fejezeteiben is. Az információnak, a laptípusoknak az elburjánzása tette szükségessé Európa-szerte a „szelektív és reprodukáló” lapokat. Feladatuk volt a legérdekesebb, legfontosabb közlemények sajtószemléje után azokat egy lapban csoportosítani. Ilyen volt például az *Esprit des Journaux Français et Étrangers*.

A második lapesoportban foglalkoznak a sajtótörténészek a képeslapokkal is. A kép igen erős vonzereje az újságolvasásnak, ezt a francia újságírók már a karikatúrák közlésekor észrevették. Az első francia képeslap, az *Illustration, Journal Universel* 1843-ban indult az angol *Illustrated London News* nyomán. (A mi magas színvonalú *Vasárnapi Újságunk* 1854-ben.) A kép ettől kezdve eluralkodik a francia sajtó más termékeiben is; így bár az első nőlap 1759-ben még képek nélkül jelent meg, később elengedhetetlen tartozéka lesz.

A műben természetesen helyet kaptak a kitűnő eligazítók: az 1789 és 1870 között hozott sajtótörvények kronológiai és tárgyi rendje; idő- és szakrendi bibliográfia; személy- és újságnévmutatók; végül a mű illusztrációinak jegyzéke.

Megemlíthető, hogy a köteteket díszít 24—24 remek kép nem újságokat ábrázol, pedig azok nélkül nehéz megérzéskeltetésük. A francia metszetgyűjteményekből történt válogatás az újságolvasót, árust, az újságolvasást, annak színhelyeit (kávéház) mutatja be. Egy képet közölnek az *Illustration* kiadóhivataláról és egy általános szerkesztőségét. Az igen szép, színes borítólapok közül az egyik szintén újságárust, a másik a sajtószabadság megszüntetése kihirdetésének jelenetét ábrázolja 1830-ból. Mindez bizonyítja, hogy a sajtótörténet szerzői az illusztrációkkal társadalmi hatásokat akartak tükrözni.

A műben nem találtunk sem a mi, sem más nemzetek sajtójára összehasonlító vonatkozásokat. A szerzők kizárólag a francia sajtó egyetemes történetét írták meg. Mégis a mi számunkra is mindvégig izgalmas olvasmány, mert felismerjük, hogy politikai és társadalomtörténetünk során a sajtónkban felsorakozott irányok és tények információja milyen nagymértékben visszavezethető az egykorú francia sajtóra. Gondolunk itt elsősorban a francia forradalmakra, a cenzúraküzdelmekre, vagy akár ipari sajtónk kialakulására.

DEZSÉNYI BÉLA

Könyvek és oklevelek Esztergomról. Az esztergomi Babits Mihály Városi Könyvtár és a Főszékesegyházi Könyvtár Esztergom alapításának milleneumáról közös kiállításon emlékezett meg a Bibliothékában. Bár Esztergom alapításáról okleveles adatok nincsenek, mégis a quedlinburgi 973 húsvétján I. Ottó császár vezetésével létrejött béketalálkozó, melyre Géza fejedelem 12 előkelő magyar urat küldött, jogossá teszi a kiinduló évszám megválasztását, hisz a magyarok, az adott körülmények között, csak a császár révén kapcsolódhattak be a latin európai államok közösségébe.

A kiállításon az ezredik évfordulóját ünneplő város visszanezett múltjába, számba vette a XI—XII. század fordulójától levéltáraiban fennmaradt okleveles emlékeit éppúgy, mint a könyvtárakban megőrzött kéziratos és nyomtatott könyveket, egészen napjainkig.

A bemutatott emlékek részben Esztergomban íródtak, ott jelentek meg nyomtatásban, vagy legalábbis valamilyen kapcsolatban voltak a várossal, sőt magával az országgal. Mert Esztergom történetében egy kicsit benne van hazánk története is.

A kiállítást e sorok írója MUCSINÉ, VÁRHELYI Vanda művészettörténész-könyvtárossal együtt rendezte és közösen írta meg a bemutatott 130 dokumentum rövid leírását tartalmazó katalógust.

Oklevelek: Időrendben első helyre került a Prímási Levéltár legrégebbi oklevele: II. BÉLA 1138-ban a jogtalanul elfoglalt Sala földjét (Deáki, Pozsony megyében) visszaadja Pannonhalmának (U-7-166). Ezt követi MARTIRIUS érsek 1156-os intézkedése: az esztergomi székesegyházban az általa alapított és fölszentelt Mária-oltárnál mindennap el kell mondani a Szent Szűz tiszteletére a reggeli és az esti zsolozsmát (Főkáptalani Levéltár, 67-1-1).

III. ORBÁN pápa 1187. jún. 23-án Veronában az esztergomi Szent István királyról nevezett domus hospitalis-t, melynek tagjai SZENT ÁGOSTON reguláját követték, SZENT PÉTER és a saját oltalma alá veszi és minden más joghatóság alól kivonja (Prímási Levéltár, AEV 3), III. KELEMEN pápa pedig egy évvel később JÓB érsek kérésére az esztergomi egyházat veszi hasonlóképpen oltalma alá és kiváltságait megerősíti (Főkáptalani Levéltár, 44-1-1).

Az *Aranybulla* 1318 körüli hiteles másolata (Prímási Levéltár, V-1) és az 1233. aug. 20-án kötött beregi egyezmény, melyben II. ANDRÁS kötelezi magát az ország és az egyház jogainak tiszteletbentartására (uo. V-2), hazánk történetével szorosan összefüggő dokumentumok.

Árpádházi királyaink és az érsekség kapcsolatait néhány oklevél mutatja be. IMRE király az esztergomi várban levő királyi palotát, melynek építése még nincs befejezve, 1198-ban az érsekségnek adja át azzal, hogy szükség esetén az érseknek oda kell befogadnia a királyt (uo. J-1-1), IV. BÉLA 1249. márc. 15-én a várban levő királyi palotát ISTVÁN érseknek adja s megengedi, hogy az esztergomi polgárok a vár falain belül letelepedjenek (uo. J-1-2), majd ugyanő hét évvel később, 1256. dec. 17-én kiadja a város második alapítólevelét, amikor a királyi palotát örök adományként az érseknek ajándékozza, a vár falain belül letelepedett esztergomi polgároknak pedig engedélyt ad a régi, megszokott helyen, a királyi városrészen, városalapításra (uo. J-1-4).

Könyvekkel kapcsolatosa a szakmunkákban sokszor idézett oklevél: LÁSZLÓ mester, esztergomi prépost 1277. márc. 23-án kelt végakarata, melyben hús kötetes, főként jogi műveket tartalmazó könyvtáráról intézkedik (Az egri káptalan 1331-es átírásában Főkáptalani Levéltár, 19-1-8). Nagyjából azon a tájon, ahol ma a Fürdő szállót találjuk, volt 1279-ben az első, név szerint ismert esztergomi vendégfogadósnak, PÉTER mesternek, a Kopasznak a háza a Kis-Duna parton (Uo. 25-1-3).

Az ágostonrendiek Szent Anna kolostora III. ANDRÁSTól az ún. örményföldet azzal kapja meg 1290-ben, hogy ott főiskolát szervezzenek a teológiai és az egyéb tudományok számára (Uo. XV. sz.-i másolatban 67-7-6). Amint MEZEY László az ágostonosok római központi levéltárában legutóbb végzett kutatásai alapján kimutatta, ez a főiskola — melyről az alapítást lehetővé tevő királyi adományon kívül eddig szinte alig tudtunk valamit — a XVI. sz. elejéig virágzott. (Vö. MKsz 1973. 230.)

A rendkívül értékes adatokat megőrző XIV. sz. végi egyházlátogatási jegyzőkönyvek közül kiállításra került a székeskáptalané 1397. máj. 24-ről (XV—XVI. sz. másolat, Prímási Levéltár, AEV 2119). Ebből megtudjuk, hogy KÜKÜLLŐI János végrendeletében „különféle jó könyveket és más egyebeket hagyott az esztergomi egyháznak és másoknak Magyarországon”. Ugyanez a jegyzőkönyv az esztergomi káptalani iskoláról és a külföldi egyetemre ösztöndíjat biztosító Krisztus-társulatról is részletes információkat őrzött meg számunkra.

1397. aug. 25-én a Szent István-i prépostság vizitációjában azt vallja MÁRTON prépost, hogy „az egyházat még Szent István király előtt annak atyja, Géza király (!) alapította” (Főkáptalani Levéltár, 53-1-7), a prépostság temploma pedig 1397–1418 között már minden szükséges könyvvel rendelkezett, az antifonárium kivételével (Uo. 53-1-8).

Az első székesegyházat, melyet 1010-ben kezdték építeni Szent Adalbert tiszteletére, többször át-, ill. újjáépítették a századok folyamán. A török előtti utolsó nagy gót stílusú átépítésre kivetett összeg ellen a bencés apátok 1449. nov. 19-én Szekszárdon tiltakoztak (Prímási Levéltár, AEV 50/2), mert az a pápa által engedélyezettnél nagyobb volt, majd négy évvel később, az újjáépített katedrális SZÉCHY Dénes bíboros érsek hat püspök jelenlétében 1453. SZENT MÁRTON ünnepét követő vasárnapon újra fölszentelte és száznapi bűcsút engedélyezett (Uo. AEV 49/3).

Kódexek, kéziratok. A sort egy egyleveles Sacramentarium-töredék (Ms. II. 518) nyitja meg a XI–XII. sz. fordulójáról. Az előbb esztergomi rövid krónika (KNAUZ, *Századok* 1875. 623–625) néven ismert kézirat jelentősége csak az utóbbi időben növekedett meg. ZOLTVÁNYI Irén a század elején az *Énekek Énekéhez* írt kommentárt vizsgálta (*Pannonhalmi Rendtörténet* I. 436–439), ma viszont magyarországi iskoláskönyv a XII. sz. első feléből-ként tartjuk nyilván (MÉSZÁROS, MKsz 1961. 371–398), CSÓKA Lajos pedig a legutóbb ismerte föl a benne közölt levélben Deutzi RUPERT egy ismeretlen levelét (*Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner Ordens* 1973. 383–393). Ebben a kódexben (Ms. III. 184) az első nyolc árpádházi király temetkezési helyéről szóló néhány soros bejegyzés — innen az esztergomi rövid krónika elnevezés — hitelességét erősen vitatják és 19. sz.-i hamisítványnak tartják.

Az *Énekek Énekéhez* írt magyarázatokat tartalmazó XII. sz. végi kódexet — a bejegyzése szerint — PERUGIAI BERNÁT (+1217), IMRE király nevelője adta ajándékkul a Szent Adalbert székesegyháznak.

A bemutatott liturgikus kódexek legtöbbje SZENT ISTVÁN, ill. a magyar szentek tiszteletét dokumentálja: *Pálóczy-érsek antifonáriuma, esztergomi misekönyv* (Ms. I. 20.), *Bakócz- és Ulászló-graduálé, budai zsoltárkönyv. A Fülöpész-pontifikálé* a királykoronázást jeleníti meg.

A *Szalkai-kódex*, a mohácsi csatában elesett esztergomi érseket, annak XV. sz. végi sárospataki tanulóéveit idézi (Ms. II. 395). E kódexünk zenei anyagára BARTHA Dénes már 1934-ben felhívta a figyelmet, majd napjainkban több részlettanulmány után MÉSZÁROS István végezte el oktatástörténeti monografikus feldolgozását (*A Szalkai-kódex és a XV. sz. végi sárospataki iskola*. Bp. 1972).

Magyar bibliafordítást tartalmaz az 1516–19 közötti évekből a *Jordánszky-kódex* (Ms. II. 1.). Eredetileg a Nyulak-szigeti dominikánák számára írták. Az esztergomi egyházi bíróság ún. *Nyási-féle formuláskönyve* a Bakócz-kor egyházjogi életéről tanúskodik (Ms. II. 507).

A mai hazai káptalani könyvtárak, jelesen az esztergomi, kialakulásához vezetett az 1611-es nagyszombati tartományi zsinat határozata: a püspökök és a kanonokok kötelesek könyveiket saját egyházukra hagyni, hogy mindegyik káptalanban könyvtárt lehessen felállítani (Vö. erről cikkemet *Könyvtári Figyelő* 1973. 312–322). A kiállított eredeti zsinati okmány scriptora NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS (Vö. V. KOVÁCS SÁNDOR: *Nyéki Vörös Mátyás esztergomi kódexe*. MKsz 1973. 61–62).

A következő dokumentum csak egy fordítás az augsburgi Fugger-levéltárban őrzött német eredetiről: Johann Othmar VON DETTLINGEN tanúsítja, hogy mostohafia, FUGGER Heinrich Rajmund (1616–1656) beleegyezésével 1642-ben Bécsben 3300 aranyért eladta a FUGGER-család egyik ágának 1681 kötetes könyvtárát LIPPAI György esztergomi érseknek, amint ezt az 1643. okt. 30-án Innsbruckban kelt nyilatkozata tudtul adja. (Paul LEHMANN: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken*. I. Tübingen 1956. 235–236.

Vö. BORBÉLY Andor: *Az esztergomi Bibliotheca Fugger gyűjteményének eredete*. MKsz. 1961. 469—475.)

A Nagyszombatban őrzött esztergomi káptalani könyvtár első ismert szakkatalógusát 1674-ben HUNGER János Henrik készítette el. Az ábécé 24 betűjének megfelelően 24 szakra osztott könyvtár állománya 2891 kötet, ennek fele világi, fele pedig egyházi vonatkozású mű (Ms. I. 290. — Vö. cikkemet: *Komárom Megyei Könyvtáros* 1971. 11. szám 42—48).

SZÉLES György, a Bakócz-kápolna javadalmas lelkésze (+1773) 1759-ben írt kéziratos munkája sok értékes adatot őrzött meg a Várhegyen levő romokról (Prímási Levéltár, P 68). Esztergom megye két leírását is bemutatja a kiállítás: az egyiket 1730 körül BÉL Mátyás készítette el, az ő kiadatlan kéziratait, elsősorban megyeleírásait, nagyrészt a Bibliotheka őrzi. A másik szerzője HELISCHER József esztergomi városi tanácsos (1779—1844) 1827-ben (Ms. II. 492). A HELISCHER József és KISS Mihály könyvhagyatékából létrehozott esztergomi Városi Könyvtárnak az 1905-ben kelt alapítólevelét másolatban állították ki.

Érdeemes egy pillanatra felfigyelni, hogy a kiállított művek között szerepel az ország első kizárólag ősnyomtatványokat leíró katalógusa, melyet PRIBÉLYI Ferenc a könyvnyomtatás föltalálásának 400. évfordulójára állított össze 1840-ben az esztergomi káptalani könyvtár anyagából Nagyszombatban és jelentetett meg nyomtatásban. A 32 ősnyomtatványt leíró jegyzék alapján ma még 22 inkunábulum azonosítható (Prímási Levéltár, Kopácsy, Cat. 44. Libri scholastici 480/1840).

Nyomtatott könyvek. A két 1511-es zágrábi misszálét, KUTASSY és CHEREÖDI püspökéit, mind kötés, mind pedig díszítés szempontjából érdemes megemlíteni. Az utóbbiban SZENT ADALBERT és SZENT ISTVÁN festett ábrázolása látható 1592-ből. OLÁH Miklós címerével ékes egy velencei 1543-as Pontifikálé.

BALASSA Bálint emlékét őrzi a családi Biblia és Volaterranus 1530-as bázeli Commentarium Urbanum-a (Vö. ZOLNAY László: *Balassa Bálint családi emlékei Esztergomban*. Művészettörténeti Értesítő 1964. 143—147).

A törökkort néhány olyan nyomtatott mű eleveníti meg, melyek esztergomi metszeteket tartalmaznak: Francisci, Im Hof, Happelius stb.

Esztergomban az első nyomdát ROYER Ferenc Antal alapította 1763-ban. Az esztergomi nyomdászattörténet összefoglalását SENNOVITZ Adolf írta meg az *Esztergom és Vidéke* c. lapban 1894-ben öt folytatásban.

Helyet kaptak a kiállításon azok a nyomtatott művek, melyek magával Esztergommal vagy tudományos és kulturális intézményeivel (könyvtárak, kincstár, múzeumok), műemlékeivel (bazilika) foglalkoznak, sőt azok a munkák is, melyek Esztergom új, ipari arculatáról tanúskodnak.

A kiállítást 1973. július 28-án dr. VÁRKONYI Imre prépost-kanonok, országgyűlési képviselő, az Orsz. Kat. Gyűjteményi Központ igazgatója nyitotta meg, anyagát pedig tudományos előadás keretében dr. MEZEY László egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora, a MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának elnöke mutatta be.

KOVÁCH ZOLTÁN